

พัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนผญาอีสาน DEVELOPMENT OF DOCTRINAL EXPOSITION OF BUDDHISM THROUGH PHAYA VERSE OF ESARN

พระครูสิริสุตาภรณ์ (วีระ กิตติวณฺโณ)¹

Phrakrusirisutaphorn (Veera Kittivanno)¹

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author e-mail: phraveera.k@hotmail.com

Received: 9 August 2020; Revised: 15 September 2020; Accepted: 10 November 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสาน และ 2) ศึกษาการพัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนผญาอีสาน โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเขียนเป็นรายงานการวิจัยด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า บทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสานนั้นประกอบด้วย บทกลอนคำสอนโบราณอีสาน บทกลอนผญาภาษิตโบราณอีสาน บทกลอนผญาเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว บทกลอนผญาอวยพร บทกลอนปัญหาภาษิต คำพังเพย คำคม คารมของนักปราชญ์ ประมวลนานาสุภาษิตคำกลอน บทกลอนคติธรรมสอนใจ ซึ่งเรียกว่า ปริชญ์อีสานบ้าง ของดีอีสานบ้าง มรดกอีสานบ้าง ผญาภาษิตอีสานบ้าง ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวอีสานได้ศึกษา เรียนรู้ และนำไปประพฤติ ปฏิบัติตาม และเพื่อให้ชีวิตของตนดำเนินไปด้วยดี

ส่วนการพัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนอีสานนั้น ประกอบด้วย บทกลอนผญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักบุญคุณของบุพพการีชน การสอนให้รู้จักบุญคุณของครู อาจารย์ บทกลอนให้สามภรรยา รู้จักรักกัน ช่วยเหลือกันไปตลอด การสอนไม่ให้เป็นคนลืมหืมตัวเอง การสอนให้รู้จักความขยัน หมั่นเพียรในการทำงานต่างๆ การสอนให้รู้จักในทางพึ่งพาอาศัยกัน การสอนให้รู้จักการคบแต่บัณฑิต อย่าคบคนพาลและคนชั่ว การสอนให้รู้จักตนเอง เตือนตนเอง ปรับปรุงแก้ไขตนเอง การสอนให้รู้จักการศึกษาเล่าเรียน การสอนให้รู้จักการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา และการสอนให้รู้จักการไม่ติดดิน ติดคนอื่นและสัตว์อื่นๆ ให้ดูตัวเองว่าตัวเองเป็นคนดี มีศีล ธรรมดีมากน้อยเพียงใดเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมอีสานมากน้อยเพียงใด

คำสำคัญ:

พัฒนาการ,
คำสอนทางพระพุทธศาสนา,
บทกลอนผญาอีสาน

ABSTRACT

The objectives of this research article were: 1) to study the Phaya verses in the context of the society of Northeast Thailand (Esarn), and 2) to study the development of exposition of Buddhist doctrines through the Phaya verses of esarn. This is a documentary research based on analysis of documents and researches related to Buddhism and presenting the findings in a descriptive analysis.

The result of the study found that: Phaya Esarn in the context of Northeast society comprised of ancient Northeast verses, ancient proverbial verses, verses wooing teenage girls, blessing verses, aphoristic puzzle verses, epigrammatic verses and didactic verses referred as northeast philosophy.

Regarding the development of doctrinal exposition of Buddhism through Phaya Esarn it was found that the Phaya verses were focused on various aspects such as teaching about awareness development of one's benefactors and teachers, teaching about conjugal love, mutual responsibility and sharing between the spouses, about individual responsibility, diligence, harmonious co-existence, associating with good people and avoiding ruffians and wicked people, about self-knowledge, self-realization, self-development, self-progressive attitude and education, about merit-making, keeping the precepts, mindfulness development, giving instruction not to forget oneself, and interdependence, about the instruction on knowing oneself, warning oneself, rectifying oneself, about the instruction, knowing education, about the instruction on knowing about making merit and donating and observing the precepts and practicing the dhamma, about the instruction on courting of the teenagers and about the instruction on knowing about the benefits of abstaining from condemning others, involving in gossiping and knowing oneself to be a good person, religious and tradition-bound respecting the arts and tradition and being a socially well accepted person.

Keywords:

*Development,
Buddhism Doctrinal,
Phaya Verse of Esarn*

บทนำ

บรรพบุรุษชาวอีสานนั้นเป็นนักคิดและได้สร้างวัฒนธรรมต่างๆ มากมาย เพื่อเป็นกลไกในการพัฒนาชีวิตและขับเคลื่อนสังคมอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต จัดระเบียบและการขัดเกลาทางสังคม คือ “ผญา” ผญาเป็นวัฒนธรรมทางภาษาของชาวอีสานและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งถือเป็นวรรณศิลป์ที่สะท้อนภูมิปัญญาทางภาษาและการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน โดยชาวอีสานใช้ประโยชน์จากผญาในหลายลักษณะ ทั้งเพื่อความบันเทิง เพื่อการสอนในเชิงศาสนาและปรัชญา รวมทั้งเพื่อขัดเกลาทางสังคม โดยบทเรียนส่วนหนึ่งนั้นได้ร้อยเรียงเป็นบทผญาในรูปแบบประโยคหรือกลอนที่มีความคล้องจองไพเราะ เพื่อสั่งสอน แนะนำ เตือนสติ และให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิต (พรสวรรค์ สุวรรณศรี, 2547, น. 9)

ภาษาอีสานเป็นภาษาพื้นถิ่นและมีการพัฒนาคลี่คลายขยายตัวมาโดยลำดับตามความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา เมื่อมีค่าและความหมายของคำมากขึ้นคนมักจะถูกหรือนำคำมาเชื่อมติดต่อกันให้มีความสละสลวยไพเราะมากขึ้นตามลักษณะของคนไทยที่เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน ซึ่งคนอีสานก็เป็นเช่นนั้นเพียงแต่คำคล้องจองของชาวอีสานนั้นไม่ได้เรียกว่า กาพย์ กลอน ฉันท์ แต่เรียกว่า “ผญา” คำที่คนโบราณอีสานนำมาเชื่อมต่อเป็นผญานั้น ก็เช่นเดียวกันกับนักฉันทลักษณ์ไทยนำคำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดต่างๆ นั้นเองซึ่งได้ทั้งสาระและความไพเราะ (พระมหาไสว ฤทธิวิชัย, 2560, น. 141)

คำว่า ผญา นี้ แปลงมาจาก ปัญญา หรือ ปรัชญา คือ ความเฉลียวฉลาด ความรอบรู้ หรือ รู้รอบ รู้หลายๆ อย่างทางธรรมะและทางโลกด้วย ปัญญาที่คนโบราณอีสานจะเรียกว่า ผญา แต่คนในโลกปัจจุบันนี้เรียกว่า ปัญญา เพราะฉะนั้น คำว่า ผญา ก็ดี ปัญญาที่ดี ปรัชญาที่ดี สรุปลงแล้วก็มีความหมายอันเดียวกันนั่นเอง และผญา คืออย่างไร ผญา นี้ คือ อย่างไร คือ นักปราชญ์โบราณชาวอีสานได้กล่าวไว้ว่า “มีเงินเต็มพว บ่อท่อมีผญาเต็มพุง” บทกลอนผญาที่มีความหมายว่า มีเงินเต็มพว หรือ เต็มถง เต็มไถ่ หรือเต็มกระเปาะของเรา หรือ มีมากๆ เหลือกิน เหลือใช้ก็ตาม เมื่อ ใช้ไปมากทุกวันๆแล้ว เงินก็หมดได้ ส่วนมีผญาเต็มพุง หรือ เต็มท้องของเรา นั้น เราใช้ไปแต่ละวันๆ ก็ไม่หมดได้ ยิ่งใช้ไปก็ยิ่งมีมากทวีคูณขึ้นเรื่อยๆ เช่น เราสอนหนังสือแก่นิสิต นักศึกษาที่เป็นพระสงฆ์ สามเณร และคฤหัสถ์ ชาย-หญิง ในชั้นเรียนต่างๆ นั้น ยิ่งใช้ไปก็ยิ่งมีปัญญามากขึ้น (ปรีชา พิณทอง, 2528, น. 313 - 314)

ผญากลายเป็นภาษาชีวิตที่มีบทบาทต่อชนรุ่นหลังสืบมา ถือเป็นเอกลักษณ์และเป็นมรดกอันล้ำค่าที่ได้ตกทอดมาถึงชนรุ่นหลังให้ได้ศึกษาค้นคว้าภูมิหลังของภาษาของปราชญ์ชาวอีสาน เพื่อจะได้นำมาเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้เกิดความสมดุลกับสถานการณ์ของโลกได้เป็นอย่างดี ผญานับว่าเป็นวรรณกรรมแบบมุขปาฐะประเภทหนึ่งที่เป็นคติสอนใจชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี โดยแฝงไว้ด้วยหลักปรัชญาชีวิตมาแต่โบราณ การใช้ภาษาพื้นบ้านที่ไพเราะงดงาม มีลักษณะเป็นบทร้อยกรองที่มีทั้งเรียบง่ายและแฝงความหมายด้วยสัญลักษณ์อันลุ่มลึกของคำพูดในหลักปรัชญาของชาวอีสาน หรือคำว่า “ผญา” นั้นเอง (พระครูปลัดพิระพันธ์ ธรรมวุฑโฒ, 2562, น. 3) เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาเรื่องดังกล่าวนี้ เพราะว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ และมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น จึงได้ทำการศึกษาค้นคว้าในเรื่อง พัฒนาการ การอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ผ่านบทกลอนผญาโบราณอีสาน เพื่อให้เกิดความลึกซึ้งใจ เกิดความไพเราะเพราะพริ้งในสำนวนภาษาของบทกลอนผญาโบราณอีสาน และเพื่อให้ผู้ศึกษารุ่นหลังต่อมาได้นำไปประพฤติ ปฏิบัติตามคำสอนเหล่านั้น เพื่อดำเนินชีวิตไปตามคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นๆ ให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสาน
2. เพื่อศึกษาการพัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนผญาอีสาน

วิธีการดำเนินวิจัย

การทำวิจัยนี้เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพโดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) อันได้แก่ บทกลอนผญาภาคอีสานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาท ฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 เป็นหลัก และศึกษาพระไตรปิฎก ฉบับอื่นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

1.2 ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ซึ่งเป็นหนังสือ ตำรา วิชาการ บทความทางวิชาการ สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ จากครู อาจารย์ นักปราชญ์ และท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา และทางอื่นๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วย

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ที่เกี่ยวข้อง

2.2 นำข้อมูลจากเอกสารที่ได้ มาวิเคราะห์แล้ว จึงรวบรวม และเรียบเรียง และตรวจสอบเนื้อหาสาระนั้นให้ถูกต้อง แล้วนำมาเขียน สรุปผลการศึกษา เพื่อนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย พบว่า

1. บทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสาน

คำว่า ผญา หมายความว่า ปัญญา หรือ ปรัชญา ได้แก่ความฉลาด ความรอบรู้ ดังบทกลอนผญาโบราณอีสานว่า มีเงินเต็มพา บ่ท้อมีผญาเต็มพุง หมายความว่า คนมีเงินมาก จะเท่าเทียมกับคนที่มีผญา หรือ ปัญญาไม่ได้ เงินนั้น ถึงแม้ว่าจะมีมากเท่าไร เมื่อนำไปใช้ซื้ออาหาร การกิน ซื้อผ้าผ่อน แพรพรรณ และสิ่งของใช้อื่นๆ เรื่อยๆ ก็หมดไป ส่วนปัญญานั้น ใช้ไปเท่าไร ก็ไม่รู้จักหมดสิ้น ยิ่งใช้ไปก็ยิ่งมีมากขึ้น คนมีผญา มีปัญญาแสวงหาทรัพย์ในดิน สินในน้ำก็ได้ตามปรารถนา ตัวอย่างบทกลอนผญาอีสานอีกเช่น อย่าได้โลลิ้มถิมพงษ์พันธุ์ พี่น้องเก่า อย่าได้ละเฝ้าเชื้อเมื่อยองผู้อื่นไกล คั้นเจ้าได้ซี่ข้างกั้งหม่มเป็นพระยา อย่าได้ลิ้มชวานาหมู่ซี่ควายคอนกล้า ใจบโสดาด้วยเว้าหม่มกะเป็นผิด ใจบโสดาตอมเว้าตีกะเป็นฮ้าย คั้นเฮาทำตีไว้ไผบ่ยกกะตามสา่ง ผู้อื่นทำชั่วไว้ไผลียองกะสา่งตาม ดังนี้ เป็นต้น

ความเป็นมาของผญา เรื่องราวความเป็นมาของผญานี้ คนโบราณเล่าให้ฟังว่า ตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์ตั้งขึ้นเป็นราชธานี ราว พ.ศ. 2107 มีชายคนหนึ่ง อายุประมาณปานกลาง ชายคนนี้เป็นคนเกิดที่เมืองเวียงจันทน์ เขาเป็นคนเฉลียว ฉลาด แต่ไม่ได้มีการศึกษาสูง แต่เป็นคนมีสติ ปัญญาดีเห็นอะไรๆ ก็นำมาผูกเป็นผญาขึ้น เขามีลูกศิษย์คนหนึ่ง ชื่อว่า บักเชียงน้อย หรือบักน้อย เมื่อเขาไป ณ ที่ใด เขาก็จะเอาบักเชียงน้อยนี้ไปด้วย เขาเป็นคนพูดผญา หรือ จำผญา บักเชียงน้อยก็เป็นผู้จดเขียนไว้ การจดเขียนในสมัยนั้นคงใช้ใบลานนำมาเขียน เพราะไม่มี กระดาษ ดินสอ เหมือนปัจจุบันนี้ เมื่อเขาเดินไปตามถนน หนทาง เขาเห็นผักหมเกิดตามริมถนน หนทาง เขาก็จำผญาว่า “ เห็นว่าผักหมเห็นฮิมทาง เจ้าอย่าฟ้าวเหยียบหย่า หลายเด้อ บาทมันถอดยอดขึ้นยังสีได้กายเกิน” พอเขาจำผญาแล้ว บักเชียงน้อยก็จดเอาไว้ ดังนี้ เป็นต้น

ความเป็นมาของคาถาธรรมบท การแปล และอธิบายความในคาถาธรรมบทในอดีตถึงปัจจุบันนั้น ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษามานั้น เห็นว่ามีความเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ถึงกรุงศรีอยุธยา และมาถึงสมัยปัจจุบัน คาถาธรรมบทนั้นมีอยู่ 8 ภาค มีภาษาบาลี 8 ภาค ภาษาไทย 8 ภาค และภาคที่ 1 - 4 ทั้งภาษาบาลี และแปล

เป็นไทย เป็นหลักสูตร ประโยค 1 - 2 ส่วนภาคที่ 5 - 8 ทั้งภาษาบาลีและแปลเป็นไทย เป็นหลักสูตร ประโยค ป.ศ. 3 การเรียนนั้น ต้องแปลโดยพยัญชนะและแปลโดยอรรถ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น คงเริ่มมาตั้งแต่นาน มีหลักฐานอ้างอิง ในการพิมพ์หนังสือเรียนบาลีไวยากรณ์ และแปลธรรมบท ในวันที่ 1 เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา และพระสงฆ์เถระ และคฤหัสถ์ ผู้คงแก่เรียนทางพระพุทธศาสนา ผู้เป็นนักปราชญ์ อาจารย์ เก่ง ได้แปลคาถาธรรมบทจากภาค 1 - 4 เป็นต้นแล้ว ยังได้นำมาแต่งเป็นกลอนแปด และได้แต่งเป็นบทกลอนฉญาอีสานด้วย ซึ่งเป็นคติธรรมสอนใจ เช่น คาถาธรรมบท ภาคที่ 1 แปลว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วจากใจ หากว่าใจมีโทษมาประทุษร้ายแล้ว พุดอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์นั้น ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อเกวียนหมุนไปตามรอยโคที่เข็นแอกไปฉะนั้น

โดยนำมาแต่งเป็นกลอนฉญาอีสานว่า อันว่าธรรมทั้งสามนี้ มีใจเป็นใหญ่ มโนสุดเลิศได้ สำเร็จแท้แต่ใจ ใจมีโทษภัยย่ำยีว่าจางาน หรือสีทาการงาน คำเย็นเว้นเช้า ทุกข์คอยติดตามเจ้า นำเขาสูบอดอย่าง บ่มิยามว่างเว้น เว้นเช้าค่ำแลง อุปมาดังล้อหมุนไต่ตามรอย ตีนงัวเถิกลากเข็นแก่เกวียนไปคำ ยามย่างเดินไปหน้า คอคาแอกบาด ถอยหลังมาหม่นล้อ เกวียนซ้ำกระหน่ำชา ได้แต่อดเหนื่อยล้ำ หิวหอดโฮยแสง ถึกปะกุกเขาแทงเลือดแดงไหลย่อย

คาถาธรรมบทภาคที่ 2 แปลว่า ยศยอมเจริญ แก่บุคคลผู้มีความขยันหมั่นเพียร ผู้มีสติ ผู้มีการงานสะอาด ผู้พิจารณาใคร่ครวญแล้วจึงทำงาน ผู้มีความสำรวมระวังตัวเอง ผู้ครองชีวิตเป็นอยู่โดยชอบธรรม และแก่ผู้ไม่มีความประมาท และได้นำมาแต่งเป็นกลอนฉญาอีสานว่า ยศศักดิ์สูงขึ้น เจริญยิ่งเหนือมนุษย์ สำหรับคนขยันสุด หมั่นเพียรสมสร้าง มีสติวางไว้ การงานสุทธิสะอาด บ่ช่างผิดพลาดพลั้ง ระวังไว้อย่างดี งามชีวิตนั้น เลี้ยงชีพโดยธรรม ฌานนำโคจร สีสั่งสอนโตได้ ประคองใจเอาไว้ ในธรรมโลกนาถ บ่ประมาทคำเช้า ณะผองเฒ่าชั้วตาย

คาถาธรรมบทภาคที่ 3 แปลว่า พระมุนีพึงไปในบ้าน ไม่เบียดเบียนศรัทธาชาวบ้าน เปรียบภมรลิ้มรสดอกไม้แล้ว ไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นดอกไม้แล้วก็บินหนีไป และได้นำมาแต่งเป็นกลอนฉญาอีสานว่า พระมุนีแจ่มใจเจ้าเดินเที่ยวโคจร ไปในคามนครเพื่ออุทรประทังท้อง ศรัทธาของชาวบ้านเขายังคือเก่า บ่มีสูญเสื่อมเศร้าสังแท้ท้อใจ อุปมาเปรียบได้โดยดั่งแมงภมร สัจจรไปในสวนดำนแดนดวงไม้ บ่มีการทำให้เสียสีดวงกลิ่นกินรสจนอิมท้องละอองเคล้ากะเล่าไป

คาถาธรรมบทภาคที่ 4 แปลว่า บุคคลไม่พึงคบมิตรผู้เป็นบาป ไม่พึงคบบุรุษที่ต่ำทราม บุคคลพึงคบมิตรที่ดีงาม พึงคบบุรุษที่สูงส่ง และได้นำมาแต่งเป็นบทกลอนฉญาอีสานว่า คนทรามเสียชั่วช้า บ่ควรคบมาเป็นมิตร ชาตีสกุลมีพิษถ้อยคนกะควรเว้น เป็นคนดีควรย่องเสวนามาเป็นหมู่ สูงสุดควรเสพด้วย บุรุษนั้นสีสูงเงือง ท่านเอย

ส่วนบทกลอนฉญาอีสาน มี 4 ประเภท ดัง

1) *ฉญาภาษิตของโบราณอีสาน* เป็นคำพูดที่เป็นกลอน สั้นบ้าง ยาวบ้าง ที่มีข้อความลึกลับคมคายในฟังแล้ว ทำให้เกิดความคิดเป็นสองแง่ สองงาม ตัวอย่างเช่น กินหนังแห้งคาคอแค้นคั่ง ไผ่สะเดาออกได้สีเอาข้างใส่กาย หรือ ฉญาภาษิตนี้ บางทีเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฉญาถ้อย หรือ ฉญาสั้นๆ มีตอนเดียว แต่มีความหมายลึกซึ้งมาก โดยตีความหมาย หรือ ตีความได้หลายอย่าง นักปราชญ์อีสานหลายท่าน เมื่อเวลาท่านอบรมสั่งสอนลูกหลาน ท่านก็จะยกคำพูดเป็นฉญาภาษิตกล่าวให้ฟังแล้วก็สาธกยกนิทานมาประกอบให้ฟังด้วย ผู้เป็นลูกหลาน เมื่อได้ฟังแล้ว ก็ท่องเอามาพูด มากล่าวสืบทอดกันมา ฉญาภาษิตที่ท่านนำมาอบรมสั่งสอนลูกหลานนั้น จัดเป็นหมวดๆ ได้ 11 หมวด คือ หมวดการกิน หมวดความสุข ความทุกข์ หมวดตน หมวดคน หมวดการงาน หมวดความประมาท และไม่ประมาท หมวดบุญ บาป หมวดการคบหา หมวดการศึกษา หมวดปัญญา และหมวดเบ็ดเตล็ด

2) *ผญาเกี่ยวพาราสิ* เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผญาอ้อย นั่นก็คือ เป็นผญาที่ชายหนุ่มและหญิงสาว พุดเกี่ยวพาราสิต่อกัน หรือ จำผญา หรือ พุดผญา ได้ ตอบซึ่งกันและกัน ในเวลาว่างงานเทศกาล ตรุษสงกรานต์ งานนักขัตตฤกษ์ ที่วัดวาอาราม หรือ งานที่สาว ๆ ลงช่วง ทางอีสานสมัยก่อนเรียกว่า งานลงช่วง คือ งานที่ผู้สาวเอางานลงมาทำร่วมกันตอนกลางคืน เดือนหงายวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 1-5 ของปีนั้นๆ หรือ เดือนไม่หงายก็ตาม เช่น ลงเข็ญฝ้าย ปั่นหลอด ตัดฝ้าย อ้วนฝ้าย ยัดไส้เสื่อ และหมอน บอกในมะขาม เย็บ ปัก ถักร้อย ฝ้ายอื่นๆ เป็นต้น ในขณะที่ตนเอง ผู้บ่าวหรือชายหนุ่ม ก็จะพากันไปเล่นสาว จะมากันเป็นหมู่ 5-6 คน หรือ 2-3 คน โดยเป่าแคน, ตีพิณ, เป่าหีน, สีซอเดินไปหาสาวที่ลงช่วงนั้น เมื่อไปถึงแล้ว ก็จะพุดผญา หรือ จำผญาใส่กัน จะไม่พุดตรงๆเหมือนสมัยปัจจุบันนี้ เพราะสมัยนั้นคนเขาเก่งเรื่องผญามาก ซึ่งได้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ปิตาและมารดา โดยจะจำผญาเปรียบเทียบ อุปมา อุปมัย ให้อีกฝ่ายหนึ่งคิดแปลความหมายเอาเอง แล้วพุดตอบออกมาใส่กัน

3) *ผญาอวยพร* เป็นคำพุดหรือคำกลอนที่ตีงามเป็นคำกลอนที่สละสลวยฟังแล้วปลื้มใจ ยิ้มได้เลย เป็นคติธรรมสอนใจ มีกลอนสั้น กลอนยาว ของคนผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้หลัก ผู้ใหญ่ หรือ คุณปู่ ย่า ตา ยาย คุณลุง คุณป้า น้า อาวี่ พ่อ แม่ คนรักใคร่ ชอบพอใจต่อกัน มีเจตนาดีต่อกัน พุดอวยพรให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้รับฟัง หรือ ผู้รับพร เพื่อให้มีกำลังใจ ความชื่นใจ ความสบายใจ ให้ประสบแต่ความสุข ความเจริญ โดยที่ ปู่ ย่า ตา ยาย พุดอวยพรให้แก่ ลูกหลาน ผู้เฒ่า ผู้แก่พุดอวยพรให้แก่ ลูก หลาน ญาติ มิตรที่มาเยี่ยมในเทศกาล บางครั้ง บางคราว พ่อ แม่ พุดอวยพรให้แก่ลูก หลาน ในครั้งจะไปสอบไล่ ขอให้สอบได้ เพื่อนพุดอวยพรให้แก่เพื่อนในเวลาพบกัน ในวันขึ้นปีใหม่ เทศกาลตรุษสงกรานต์ เป็นต้น ครู อาจารย์ ที่เป็นพระสงฆ์เถรานุเถระ พุดอวยพรให้แก่ ลูกศิษย์ของตน เพื่อให้อยู่ดี มีความสุข เดินทางปลอดภัย สอบให้ได้ทุกชั้นทุกปี

การพุดอวยพรนั้น บางครั้งก็อวยพรเป็นผญาคำกลอนก็มี เป็นสุภาษิตคำกลอนก็มี เป็นคำพังเพยก็มี เป็นบทกลอนอวยพรก็มี จะใช้เป็นแห่ล่ออวยพรที่พระสงฆ์เทศน์แห่ล่ออวยพรให้ญาติโยมที่มาทำบุญให้ทาน และหมอสวดขวัญ หรือสู่ขวัญจะใช้อวยพรในพิธีบายศรีสู่ขวัญ และพิธีมงคลต่างๆ ก็มีคำผญาอวยพรนี้ นักโหราศาสตร์มักจะใช้ในการอวยพรให้คนผู้มาทำบุญให้ทานด้วย เช่น ทำบุญตักบาตรที่กองอำนวยการ ทำบุญตักบาตรบนสวรรค์ ทำบุญตักบาตรพระปัญจวัคคีย์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บทกลอนผญาอวยพร หรือว่า คำกลอนอวยพรให้แก่กันและกันของชาวอีสานนั้น จึงมีหลายสำนวน หลายโอกาสที่ให้พรแก่กันและกัน

4) *ปัญหาภาษิตอีสาน* ปัญหาภาษิตนี้ คือสำนวนภาษิตที่ยังมีปัญหายอยู่ หรือยังเป็นปริศนาอยู่ เป็นบทกลอนผญาที่ยังมิได้อธิบาย ขยายเนื้อความให้แจ่มแจ้งแต่ประการใด บางท่านก็จะสามารถแปลความหมายได้ อธิบาย ดีความได้ดีหลายสำนวน แต่บางท่านก็ไม่สามารถตีความได้ไม่สามารถอธิบายบทกลอนผญานั้นได้ ดังนั้น คำที่นำมาถาม มาตอบกัน หรือมาปรึกษาหารือกัน เรียกว่า ปัญหา ผู้เฒ่า ผู้แก่ ชาวอีสาน สมัยโบราณ เมื่อเวลานั่งสานคุ สานกะต่า สานแห สานมอ้งสานไซ สานหวด สานกะดั่งผัดข้าว สานกะเปียน สานจ่อ สานก่องข้าว หรือนั่งฟังไฟในเวลาหนาวอยู่ใต้ต้นขนุน ต้นมะม่วง บริเวณบ้านตนเอง ผู้เฒ่าหมู่เดียวกัน ก็มานั่งซุ่มกัน และมีเด็กน้อย ลูกหลานมานั่งดูผู้เฒ่าทำงาน และพุดคุยกัน เรื่องปัญหาต่างๆ ปัญหาที่มีมากมาย แต่พอสรุปได้ว่ามี 3 ปัญหา คือ ปัญหาคติโลก ปัญหาศีลธรรม และปัญหาเสียวสวาสดี ปัญหาใด เกี่ยวกับเรื่องโลกอย่างเดียว ไม่ได้กล่าวถึงธรรมะในทางพระพุทธศาสนา ปัญหาที่จัดเป็นปัญหาคติโลก ปัญหาใด เกี่ยวข้องกับโลกบ้าง เกี่ยวข้องกับธรรมบ้าง ปัญหาที่จัดเป็นปัญหาศีลธรรมเจือปนกับคติโลก ปัญหาใด เกี่ยวข้องกับเรื่องเสียวสวาสดี ปัญหาที่จัดเป็นปัญหาเสียวสวาสดี

บทกลอนผญาอีสานนั้น จะมีอยู่ 3 ประเภท คือ (1) *ประเภทที่มีสัมผัสนอก และสัมผัสใน* ผญาพวกนี้ มีสัมผัสระหว่างวรรคติดต่อกันโดยตลอด มีทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ดังตัวอย่าง สัมผัสสระเช่น มีเขื่อนบมีฝามีนาบมีฮ้อง กะบตี มีปองบมีฝาวัด มีวัดบมีสังข์กะบตี มีองบมีบ่อนฮ้อย ของหมูนีบตี, กินให้พวยาก

ปากให้พอควร และ (2) บทกลอนผญาอีสาน ประเภทไม่มีสัมผัสสัมผัสนอก สัมผัสใน หมายถึงบทกลอนผญาที่ไม่ได้ส่งสัมผัสนอก สัมผัสใน ต่อเนื่องกันไป แต่อาศัยเสียงสูงต่ำ ของเสียงวรรณยุกต์ และจังหวะของถ้อยคำ เป็นสิ่งที่ช่วยให้มีเสียงไพเราะ ตัวอย่างเช่น สัจจาแม่ญี่นี่ คือหินหนักหมื่น ถ่มใส่น้ำจมน้ำบึงกะบู่, บ้านใกล้ครั้งย่อมครั้งบ่แดง นอนตะแคงกอดสาวบ่อ่น สวดจุ่มบุ่มมือจุ่มบ่แดง (3) บทกลอนผญาอีสาน ประเภทไม่มีสัมผัสบ้าง มีสัมผัสบ้าง แบบผสมผสาน เช่น ตกตาวาได้ลงมือปล้ำบ่เป็นสวนให้เป็นไฮ่ คั้นบ่ได้ปลุกข้าวคงสีได้ปลุกมัน , คั้นว่าเวียงจันทน์ฮ้าง สีเป็นโพนซี้หมาจอก คั้นแม่บางกอกฮ้างสีเป็นมุ้งกะต่ายนอน, จันทรไสแจ้จ้ง ดวงเดียวบมีคอง ดาวบ่ส่องแหวดล้อม จันทรจั้งกะบ่เฮือง

ความสำคัญของบทกลอนผญาอีสาน บทกลอนผญาอีสานนี้มีความสำคัญมากมายหลายอย่างคือ เป็นวิธีถ่ายทอดความรู้สึกที่ดั่งใจไปยังผู้ฟัง เช่น ผญาภาษิต และผญาอวยพรเพื่อให้มีความสุข ประสบความสำเร็จ ปลอดภัย สร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ผู้ฟัง เป็นวิธีในการอบรมสั่งสอน ประชาชนทั่วไปโดยนำเอาบทกลอนผญาภาษิต มาอบรมสั่งสอนให้ข้อคิด เตือนใจ ทุกชั้น ทุกวัย เพื่อให้ดำเนินชีวิตไปสู่ความสุข ความเจริญ เป็นวิธีโน้มน้าวจิตใจ ของคนให้ทำดี ประพฤติชอบ บทกลอนผญาอีสานนี้เป็นประโยชน์ ในการโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความสำเร็จในการสื่อสาร เช่น การเปรียบเทียบให้เห็นความจริง

เป็นมรดกอีสานทางภาษา บทกลอนผญาอีสานมีคุณค่าทางภาษา เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ของภาษาอีสาน เช่นว่า ใจประสงค์ต่อไม้ จึงได้แบกขวนมา ใจประสงค์ต่อปลาจึงแบกหวิงมาสอน ใจประสงค์ต่อม่อนจึงเก็บม่อนมาใส่ ใจประสงค์นาถให้จึงมาเยี่ยมหม่อมพระนาง เป็นบันทึกสภาพสังคม บทกลอนผญาอีสานนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมอีสาน เช่น การประกอบอาชีพ การกิน การอยู่ ค่านิยม โลกทัศน์ การเลือกคู่ครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ การนับถือ ศาสนาของแต่ละคน และ ให้ความบันเทิงใจ บทกลอนผญาอีสานนี้ เป็นสิ่งที่สร้างความบันเทิงใจ ให้แก่ผู้ฟัง และผู้พูดอันเกิดจากการใช้คำที่คล้องจองกัน การใช้โวหารเปรียบเทียบ ทำให้เกิดภาพพจน์ ความไพเราะ สนุกสนาน และประทับใจ

2. พัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนผญาอีสาน

พัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น คือ การพัฒนาการเรียนการสอนของครู อาจารย์นั้นต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นเรื่อยๆ พัฒนาให้ดีกว่าเดิม เหมือนการพัฒนาร่างกายต้องพัฒนาให้ดีขึ้นให้ดีกว่าเดิม จิตใจของคนเราก็เหมือนกัน ก็ต้องพัฒนาให้ดีขึ้นเรื่อยๆ ให้ดีกว่าเดิม ถ้าจิตใจ ฟุ้งซ่าน หงุด หงิด กังวลใจมาก ไม่สงบ ต้องหาทางเข้าวัดวาอาราม ทำบุญ ให้ทาน รักษา ศีล ฟังเทศน์จากพระสงฆ์เถระ เจริญเมตตาภาวนา นั่งกรรมฐานครึ่งละ 30- 60 นาที เพื่อให้ใจสงบระงับดี ให้เป็นคนมีเหตุผล ไม่เอาแต่ใจตัวเองมากเกินไป ได้แก่

2.1 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักคุณของบุพพการีชน บทกลอนนี้ หมายความว่า บุพพการีชนคือบิดา มารดา คำพูดของบิดา มารดาหนักเท่าภูเขา เราจะนำเอาอะไรมาเปรียบเทียบกับมิได้ คุณของบิดา มารดาหนักเท่ากับแผ่นดิน ลูก หลานคนใด เคารพ นับถือ หย่าเกรง กราบไหว้ก็จะเจริญไปในอนาคตข้างหน้า และพวกลูกหลานก็อย่าลืมนุญคุณของปู่ ย่า ตายาย ด้วย

2.2 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้บรรดาศิษย์รู้จักบุญคุณของครู จารย์ คือ บุญคุณของครู อาจารย์ก็มีมาก เพราะท่านอบรมสั่งสอนบรรดาลูกศิษย์ให้มีวิชาความรู้มาก สอนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม บรรดาลูกศิษย์ก็อย่าลืมนุญคุณของท่าน และให้ขยัน หมั่นเรียนหนังสือต่อไป

2.3 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้สามี ภรรยา รู้จักรักกัน ช่วยเหลือกัน คือ การเป็นสามี ภรรยากันแล้ว ให้เรียกกันว่าคุณ หรือ เธอ ให้พูดจาด้วยคำสำนวนไพเราะ อย่าพูดว่ากู มึงต่อกันตลอดไป จนกว่าชีวะจะหาไม่ เมื่อเวลารับประทานอาหารทุกครั้ง ขอให้สามีรับประทานก่อน ได้สองสามคำแล้ว ภรรยาจึงรับประทานต่อไป สามี ภรรยาอย่านอกใจกัน ให้รักกัน สร้างครอบครัวให้ดีไปตลอด

2.4 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนไม่ให้เป็นคนล้มตัวเมื่อได้เป็นที่แล้ว คือ ถ้าคนเรามีวิชาความรู้ได้ดีแล้ว มีตำแหน่งหน้าที่ การงานสูง มีบรรดาศักดิ์สูง ในทางคณะสงฆ์ก็ดี ในทางโลกก็ดี มีเงิน มีทอง พอใช้จ่ายในชีวิตได้เป็นหัวหน้างาน อย่าพุดจาโอหัง เสียงดังเกินควร เราเป็นนายแล้ว ก็ให้หวังดี พุดดี ร่วมงานที่ดีกับลูกน้อง ถ้าลูกน้องไม่พร้อมแล้ว ผู้เป็นนายก็จะได้ตำแหน่งที่ดีต่อไป

2.5 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้เป็นคนขยัน หมั่นเพียรทำงานต่างๆ คือ ถ้าคนเราหวังอยากได้เป็นใหญ่ครองบ้านเมืองก็ดี หวังอยากได้เป็นครูก็ดี หวังอยากทำอะไร ทำนา ทำสวนก็ดี อย่าได้เกียจคร้าน ให้ขยัน หมั่นเพียรมากๆ เหมือนแตนสร้างรัง เหมือนผึ้งสร้างตางของมันบทกลอนผญาอีสานที่เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันคือ ธรรมดา คนเราต้องอาศัยซึ่งกันและกัน พระสงฆ์ก็อาศัยญาติโยม แม้บัวก็อาศัยน้ำจึงเกิดขึ้นมาได้ ไพร่กับนายก็ต้องอาศัยกัน เสือสางข้างขวางฟางก็อาศัยป่า ป่าก็อาศัยสัตว์ร้ายจึงเป็นป่าตงทับ เราก็กินอาศัยพึ่งบ้านบ้านก็พึ่งบุญเรา บิดา มารดา กับลูกหลาน ก็อาศัยซึ่งกันและกัน บทกลอนผญาอีสานที่เกี่ยวกับการสอนให้คบบัณฑิตอย่าคบคนพาล และคนชั่ว คือ การคบคนพาล พานไปหาความผิด ถ้าคบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล ถ้าเราคบคนชั่วนั้นมันก็จะพาเราชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ตลอดไป บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักรักตนเอง หวงแหนตนเอง คือ เราต้องรักตนเอง หวงแหนตนเอง รักษาตนเอง และอย่าทำความชั่วทางกาย วาจา และใจ แม้ การเล่นโบก เล่นไฟก็อย่าทำ ถึงได้ก็ไม่เจริญต่อไป ให้รักษาศีล ของตนให้ได้ ให้ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีลเจริญภาวนาต่อไป

2.6 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว คือ ชาย เมื่อเขารักหญิงคนใด เขาก็จะไปหาหญิงนั้น แล้วพุดจาเกี่ยวพาราสีกันต่อกันบ้างเป็นธรรมดาเช่น ชายพุดว่า บ่เหลียวเห็นหน้าเห็นแต่นากะพอยอยู่ เห็นแต่อยู่แองน้ำปานได้นั่งนำ เป็นจิ้งได้น้อ น่องเอย ยังค่อยสุขเสมอมัน เสมอมันเครือเก่าบ่น้อ ยังบ่เคยโคกเศร้ายังคือเค้าเก่าหลังบ่น้อ หญิงพุดว่า อ้ายเอย อย่ามาตีแกลงหล่มกินหมากยมเหมมิดมือกะตำหลายอ้าย กิน หมากขามเหมมิดมือตันทางสิสมกะบ่มีน้อ น่องนี้ ยังค่อยสุขเสมอมันเสมอมันเครือเก่าบ่น้อลละอ้าย น่องบ่มิโคกเศร้ายังคือเค้าเก่าหลังบ่น้อลละอ้าย เป็นต้น

2.7 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการศึกษาเล่าเรียน คือ เป็นบทกลอนผญาที่ย่าสอนลูกหลาน โดยย่ำสอนว่า ผุ่งหมู่ลูกหลาน ยังไม่คิดกว้างไกล แต่ในอนาคตคงได้พบเห็น แต่เดี๋ยวนี้อย่างเล็กน้อย ต่อไปก็จะใหญ่โตขึ้นมา แต่อย่าพากันประมาท ให้พากันเข้าโรงเรียน เรียนหนังสือ อย่าเกียจคร้าน ให้ขยัน หมั่นเพียรหาวิชาความรู้ไว้ให้มาก ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต

2.8 บทกลอนผญาอีสานเกี่ยวกับการสอนให้ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา คือ บทกลอนผญาอีสานนี้เป็นบทกลอนที่ย่าสอนหลานว่า ให้ลูก หลาน พากันทำบุญ ให้ทาน ให้รักษาศีล และเจริญภาวนาที่วัดวาอาราม เมื่อเห็นพระภิกษุ และสามเณรออกมาบิณฑบาตใกล้บ้าน ถือว่าท่านมาโปรดสัตว์ ใครได้ทำบุญให้ทาน ตักบาตรแด่พระสงฆ์ สามเณร ตายไปจะได้ไปสวรรค์ ไม่ไปตกนรก และ บทกลอนผญาอีสานที่เกี่ยวกับการสอนอย่าตำหนิตินินทาคนอื่น ดูตัวเองบ้าง คือ คนเราอย่า ตำหนิ ตินินทาคนอื่นมากเกินไปว่าเขาไม่ดีอย่างโน้น อย่างนี้ แต่ต้องพิจารณา ดูตัวเองก่อนว่า ตนเองเป็นคนดีไม่น้อยเพียงใด ดีด้านไหนบ้าง บางทีเขาอาจเป็นคนดีเท่าเรา หรือดีกว่าเราก็ได้ และอย่าได้ตำหนิโทษแก่พวกหมู่สุนัขด้วย เพราะมันหิวอาหารจึงมาวนเวียนกับเรา

อภิปรายผล

บทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสาน พบว่า บทกลอนผญาอีสานในบริบทสังคมอีสานนั้นประกอบด้วย บทกลอนคำสอนโบราณอีสาน บทกลอนผญาภาษิตโบราณอีสาน บทกลอนผญาเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว บทกลอนผญาอวยพร บทกลอนปัญหาภาษิต คำพังเพย คำคม คารมของนักปราชญ์ ประมวลลลนา

สุภาสิตคำกลอน บทกลอนคติธรรมสอนใจ ซึ่งเรียกว่า ปรัชญาอีสานบ้าง ของดีอีสานบ้าง มรดกอีสานบ้าง ฃญาภาสิตอีสานบ้าง ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวอีสานได้ศึกษา เรียนรู้ และนำไปประพฤติ ปฏิบัติตาม และเพื่อให้ชีวิตของตนดำเนินไปด้วยดี ซึ่งสอดคล้องกับ สวิง บุญเจิม (2537, น. 35) กล่าวไว้ในหนังสือฃญาว่า ฃญาเป็นคำคล้องจองที่ปราชญ์โบราณอีสานคิดขึ้น เพื่อใช้เกี่ยวพาราสิ ระหว่างชายและหญิง เรียกว่า ฃญารัก เป็นคติธรรมสอนใจ เรียกว่า ฃญาภาสิต การขบคิด ถาม ตอบ ปัญหา เรียกว่า ฃญาปริศนา และคนโบราณอีสานคิดขึ้นด้วยหลักการและประสบการณ์ วิธีชีวิตของตนเอง ทั้งในแง่สนุกสนาน และสั่งสอนไปด้วย เมื่ออ่านแล้วจึงเห็นเป็นรูปธรรม และนามธรรมด้วย และยังซึ่งสอดคล้องกับ อติศร เพียงเกษ (2544, น. ก) ได้ศึกษาเรื่อง “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง บุญ-บาปที่ปรากฏในฃญาอีสาน” จากการศึกษาพบว่า ฃญานั้นมีอยู่ 4 ประเภท คือ (1) ฃญาภาสิต เป็นคำเตือน คำแนะนำ คำสั่งสอนละชั่ว ทำดี (2) ฃญาเกี่ยวพาราสิของหนุ่ม-สาว คือฃญาเจรจาโต้ตอบเกี่ยวพาราสิกันระหว่างหนุ่ม-สาว (3) ฃญาอวยพร คือ อำนวยพรในโอกาสต่างๆ และ (4) ฃญาปริศนา คือ แทรกข้อคิด ปรัชญา คติ คำถาม ที่บ่อเกิดมาจากคำสั่งสอน และศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี การเกี่ยวพาราสิของหนุ่ม-สาว การละเล่นของเด็ก และสภาพแวดล้อม

พัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนฃญาอีสาน พบว่า พัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนอีสานนั้น ประกอบด้วย บทกลอนฃญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักบุญคุณของบุพพการีชน, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักบุญคุณของครู อาจารย์, เกี่ยวกับการสอนให้สามีมรรยา รู้จักรักกัน ช่วยเหลือกันไปตลอด, เกี่ยวกับการสอนไม่ให้เป็นคนลืมตัวเอง, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการขยัน หมั่นเพียรในการทำงานต่างๆ, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักในการพึ่งพาอาศัยกัน, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการคบแต่บัณฑิต อย่าคบคนพาลและคนชั่ว, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักตนเอง เตือนตนเอง ปรับปรุงแก้ไขตนเอง, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการศึกษาเล่าเรียน, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวณา และ, เกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการไม่ติฉิน นินทาคนอื่นและสัตว์อื่นๆ ให้ดูตัวเองว่า ตัวเองเป็นคนดี มีศีล ธรรมดีมกน้อยเพียงใดเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมอีสานมกน้อยเพียงใด ซึ่งสอดคล้องกับ พระอารย กตปุญญ (2551, น. 108) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในบทฃญาอีสาน” จากการศึกษาพบว่า ฃญา แปลว่า ปัญญา ความรู้ ความฉลาด ความรอบรู้ เป็นถ้อยคำสำนวนภาษาอีสานของนักปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการเรียบเรียงและเลือกสรรใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะทำให้มีความงามทางด้านภาษา มีความหมายลึกซึ้งกินใจ มีเนื้อหาเป็นคติธรรม เป็นคำอวยพรสำหรับบุคคลในโอกาสต่างกัน ตลอดจนเป็นคำพูดที่เกี่ยวพาราสิของหนุ่ม สาว และฃญาเป็นภูมิปัญญาของปราชญ์อีสานที่ได้ใช้ความรู้ ความสามารถประพันธ์ขึ้น เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้สนใจได้ศึกษา โดยเฉพาะศิลปะพื้นบ้านอีสานที่ใช้มกเป็นพิเศษ เช่น หมอลำกลอน หมอลำพื้น หรือ หมอลำเรื่อง หรือ การเทศน์มหาชาติ และฃญาี้แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ ฃญาภาสิต ฃญาเกี่ยว ฃญาอวยพร และฃญาปริศนา

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลการวิจัย

บทกลอนฃญาอีสานในบริบทสังคมอีสานนั้น ประกอบด้วย บทกลอนคำสอนโบราณอีสาน บทกลอนฃญาภาสิตโบราณอีสาน บทกลอนฃญาเกี่ยวพาราสิของหนุ่มสาว บทกลอนฃญาอวยพร บทกลอนปัญหาภาสิต คำพังเพย คำคม คารมของนักปราชญ์ ประมวลานาสุภาสิตคำกลอน บทกลอนคติธรรมสอนใจ ซึ่งเรียกว่า ปรัชญาอีสานบ้าง ของดีอีสานบ้าง มรดกอีสานบ้าง ฃญาภาสิตอีสานบ้าง ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวอีสานได้ศึกษา เรียนรู้ และนำไปประพฤติ ปฏิบัติตาม และเพื่อให้ชีวิตของตนดำเนินไปด้วยดี

ส่วนการพัฒนาการของการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านบทกลอนฉญาอีสานนั้น ประกอบด้วย บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักบุญ คุณของบุญพหุการีชน บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักบุญคุณของครู อาจารย์ บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้สามเณร รุจิรักกัน ช่วยเหลือกันไปตลอด บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนไม่ให้เป็นคนลืมหืมตัวเอง บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการขยัน หมั่นเพียรในการทำงานต่างๆ บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักในการพึ่งพาอาศัยกัน บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการคบแต่บัณฑิต อย่าคบคนพาลและคนชั่ว บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักตนเอง เตือนตนเอง ปรับปรุงแก้ไขตนเอง บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการศึกษาเล่าเรียน บทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา และบทกลอนฉญาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักการไม่ติดใจ นินทาคนอื่นและสัตว์อื่นๆ ให้ดูตัวเองว่า ตัวเองเป็นคนดี มีศีล ธรรมดีมาน้อยเพียงใดเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมอีสานมาน้อยเพียงใด

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. สถาบันการศึกษาสงฆ์ควรส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ และสามเณรและคฤหัสถ์ศึกษาอ่าน อักษรตัวธรรม และอ่านอักษรตัวไทยน้อย หรืออักษรภาษาลาวเวียงจันทน์ในใบลาน หรือในหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวกับบทกลอนฉญาอีสานให้ได้
2. สถานศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรจัดหลักสูตรท้องถิ่นให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรและคฤหัสถ์ควรศึกษาฝึกหัด เขียนอักษรตัวธรรมและ เขียนอักษรตัวไทยน้อย หรืออักษรภาษาลาวเวียงจันทน์ที่เกี่ยวกับบทกลอนฉญาอีสานให้ได้
3. พระภิกษุสงฆ์ และสามเณรและคฤหัสถ์ควรฝึกหัดเขียนคัดลอกตัวอักษรตัวธรรมและอักษรตัวไทยน้อย หรืออักษรภาษาลาวเวียงจันทน์ในวรรณกรรมอีสานที่มีบทกลอนฉญาอีสาน

2.2 ข้อเสนอแนะด้านการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาวิเคราะห์บทกลอนฉญาอีสานต่างๆ เพื่อมุ่งสอนเด็กและเยาวชนให้เข้าใจและนำไปฝึกหัดแต่งกลอนฉญาอีสาน
2. ศึกษาวิเคราะห์บทกลอนฉญาอีสานต่างๆ เพื่อมุ่งสอนพระภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์ให้เข้าใจและนำไปฝึกหัดแต่งกลอนฉญาอีสาน
3. ศึกษาวิเคราะห์ในคาถาธรรมบทภาคที่ 1-8 เพื่อมุ่งสอนพระภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์ให้เข้าใจ และนำไปแต่งเป็นบทกลอนแปด และแต่งบทกลอนฉญาอีสานให้ได้

เอกสารอ้างอิง

- ปรีชา พิณทอง. (2528). *ไขฉญา โบราณอีสาน*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- พรสวรรค์ สุวรรณศรี. (2547). *การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงอยู่และการสืบทอดฉญาอีสาน*. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- พระครูปลัดไพโรจน์ ธรรมวุฒโฒ. (2562). ฉญาอีสานที่มีผลต่อพฤติกรรมเชิงจริยธรรม. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาจุฬาลงกรณ์*, 6(1), 1-12.
- พระมหาไสว ฤทธิ์วิชัย. (2560). ฉญา: การตีความตามทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรม. *วารสารนวัตกรรมการศึกษา และการวิจัย*, 1(3), 139-154.

พระอารย กตปุณฺโณ (สารชุม). (2551). การศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน
บทผลญานีสาน. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย).

สวิง บุญเกิด. (2537). ผลญานีสาน. อุดมราชธานี: มรดกอิสาน.

อดิศร เพียงเกษ. (2544). หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง บุญ-บาปที่ปรากฏในผลญานีสาน. (วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

